

הרב מרדכי כהן

ירושלים

רבינו יהודה לייב הכהן זצ"ל מרומשישאק

פרק א'

א. האיש וגדולתו

דורו של רבינו הגדול הגר"א, היה דור מופלא מאוד, דור דעה¹. בייחוד בלטה עובדה זו בעיר ווילנא אשר במדינת ליטא. קהילה זו שמאז ומעולם זכתה לכתר של בכורה בתורה ובמעשים טובים, הצטיינה באותו דור במדרגה נפרזת של אהבה לתורה, שקידה בה והעמדת תלמידי חכמים רבים מספור בחוצותיה².

מבין כל תלמידי החכמים הרבים שחיו אז בוילנא זכו אישים ספורים להימנות על ידי בני דורם ובני הדור שאחריהם כגדולי אותה עדה וראשיה. היו אלה יחידי יחידים כדוגמת גדולי תלמידי הגר"א³, הראב"דים השונים שניהנו בעיר באותו דור⁴, וקבוצה מצומצמת של

1 רבי יהושע העשיל לוי' בעליות אליהו' הערה קי"ב: "כי היה הדור ההוא וביותר בעירו ווילנא דור דעה להפליא מאוד". ובתחילת ספרו, במאמר 'מעלות הסולם', דף י כתב: "... דור מלא גאונים וצדיקים ומשכילים בכל חכמה וישיבות גדולות לאלוהים. ועליהם אלופים לראש, אריות ונמרים גיבורים במלחמתה של תורה, כאשר נדעם מהספרים אשר חוברו יחד בעת הזאת ואבותינו סיפרו לנו עד אשר כל השומע ישתאה לאמר מי ילד את אלה בדור אחד ומקום אשר בו שכן קדוש ה' (ר"ל הגר"א – מ.כ.) היא העיר ווילנא הגדולה לאלוהים היא העיר אשר מעולם מאיתה יצא תורה והוראה ואיש איש מגדולי המורים יולד בה ואז היו גם סוחריה גדולי תורה וכנעניה נכבדי ארץ...".

2 ש"י פין, 'קריה נאמנה' עמוד 138 כותב על אותו דור: "הדור הזה בו ציווה ה' את הברכה לעיר ווילנא לשלם לה משנה את אשר אבדה בשנת תט"ו, כי מעת צאת מווילנא הודה והדרה אז, לא נמצא בה אספת חכמים גדולים רבים וכן שלמים כבימי הדור הזה".

ושם בעמוד 201: "המתבונן על תכונת גדולי ווילנא וחכמיה בדור דעה של הרב הגאון החסיד, והגאון האב"ד האחרון זכרם לברכה, יראה כי נאמנים דברינו אשר אמרנו למעלה 'כי בו ציווה ה' את הברכה לעיר ווילנא' ובאור פניו נתן לנו תורת חיים, ואהבת חכמה, עבודת הצדקה ומעשה השלום...".

3 בהקדמת בני הגר"א לביאור הגר"א לשו"ע נמנו עשרת תלמידיו (הגר"ח מוולאזין, הגר"ש מוואלקמיר, הגר"ש אחי הגר"ח, ר' סעדיה, ר' שלמה מטלאטשין, ר' צבי הירש מסעמיאטיץ, ר' שלמה ממאהילאב, ר' בנימין משקלאב, ר' שמחה בונים משקלאב, ר' מנחם מגדל משקלאב). ובספרים 'עליות אליהו' עמודים כ"ח – ל' והערות ס' עד ע"ב, ו'קריה נאמנה' עמודים 163-170, נכתב בפירוט רב יותר על אותם התלמידים לפי השמות והסדר שקבעו בני הגר"א, (אמנם בק"נ הוסיף לתלמידי הגר"א את ר' מאיר מווילנא ור' חיים כ"ץ). חוץ מאלה היו עוד רבים וטובים, ועיין לקמן בהערה.

4 הוזכרו בעליות אליהו בהערה הנ"ל ובקריה נאמנה (עמ' 115, 138) והם: הגאון ר' העשיל נפטר תק"ט, הגאון ר' אביגדור נפטר בתקל"א, הגאון ר' שמואל האב"ד האחרון נפטר בתקנ"א. חוץ מהם מוזכרים גם המוצ"ים הגאונים הגדולים: ר' ליב (הלא הוא ר' אריה ליב שפירא, בעל הפירוש עמ"ס סופרים, עיין עליו בק"נ עמ' 117) נפטר בתקכ"א, ור' שמעון הגדול המו"ץ, נפטר תקל"ז (עיין עליו בקריה נאמנה עמ' 172 ועיר ווילנא עמ' 102 הערה 1). וגם הגאון ר' אליעזר מורו של ר' שמואל האב"ד האחרון (עיין

גאונים שגרו בעיר, למדו ולימדו בה תורה, וקנו שם טוב לעצמם בזכות אישיותם ותורתם⁵. מיותר לציין שאף הם היו מקורבים לרבנו הגדול הגר"א כפופים לו ויונקים מתורתו⁶. אחד האישים האלה היה הגאון החרף רבי יהודה לייב הכהן, או כפי שכינהו בוילנא: ר' לייב רומשישקער⁷.

- קריה נאמנה עמ' 124) שהתמנה בגיל צעיר מאוד ובמשך כמה שנים לא ניהל את העדה אלא חותנו הרב היסודי (ר' יהודה בן אליעזר, ק"נ עמ' 121) ניהלה עד שהחתן תפס את מקומו, אכמ"ל בעניין פרשת האב"ד האחרון, והרוצה יעיין בק"נ עמ' 138-144 ועיר ווילנא עמ' 16-18 וימצא ראשי פרקים בנידון.
- 5 לדברי רבי יהושע העשיל לוי בעליות אליהו הערה קי"ב הנ"ל, היו אלה הרבנים הגאונים: "הגאון מורינו בער זצ"ל בעל מחבר ספר רביד הזהב... [עליו כתב בעל עיר ווילנא שבחייו של הרב ר' שמואל, רב העיר, היה ר' דב בער נחשב ל"ראב"ד ולסוד"ד - ספרא ודיינא. לאחר מותו של האב"ד ר' שמואל נתעלה ר' דב בער למעלת ראב"ד. לשם תוספת הבנה בתארים הנ"ל יש להוסיף עפ"י דברי בעל ע"ו בעמ' 102 שהרבנים היו מדורגים לפי הסדר הבא: "הרב הראשון במעלה היה נקרא אב"ד. לפניו היו שנים עשר דיינים, שישה זקנים שהיו מכונים ב"ד של מעלה, ושישה צעירים שהיו מכונים ב"ד של מטה. מבין הזקנים נבחר אחד לראב"ד, ראש בית הדין, ולפעמים גם היה ממלא את מקומו של האב"ד. השני מבין הדיינים הזקנים היה נקרא סוד"ד והוא זה שהיה כותב את כל הפסקים (מכאן שנושא משרה זו היה השלישי במעלה מבין כל רבני העיר), והדיין השליש במעלה היה מגיד משרים, ועי"ש עוד פרטים מעניינים על סדר פעולתם ועל כך שדרוג זה נהג עד לפטירת האב"ד האחרון, ר' שמואל, בשנת תקנ"א ומאז והלאה הונהג סדר אחר.]. הגאון החרף מורינו דוד שמואל פייגעש זצ"ל... הגאון החרף מורינו ליב רומשישקער. הגאון מורינו חיים הנקרא פאקריאער רב (ונסע לאה"ק) הגאון מורינו שאול שישקעס בעל המחבר ספר שביל הישר... הגאון מורינו דב בער אחיו של הגאון נ"ע... ומחותנו הרב המאור הגדול מורינו נח מינדעס ז"ל בעל המחבר ספר פרפראות לחכמה ונפלאות חדשות...".
- כדאי לציין כי רי"ה לוי מסמך את ר' לייב רומשישקער לר' חיים כ"ץ, ואף בחייהם מצאנו שהיה קשר ממשי ביניהם, כמבואר לקמן בהמשך המאמר.
- [על ר' בער בעל רביד הזהב עיין קריה נאמנה עמ' 204 ועיר ווילנא עמ' 19, על ר' דוד שמואל פייגעש עיין קריה נאמנה עמ' 174 ושם: "צייגעס" וזו כנראה טעות, על ר' ליב רומשישקער נכתב מאמר זה, על ר' חיים כ"ץ עיין קריה נאמנה עמ' 169. ולקמן על ר' שאול שישקעס עיין קריה נאמנה עמ' 172, על ר' דב בער אחי הגר"א עיין בקריה נאמנה עמ' 205, על ר' נח מינדעס עיין בקריה נאמנה עמ' 176].
- 6 יש עדויות על קשר עם הגר"א כמעט על כל מי שהוגדר ע"י רי"ה לוי כאחד מגדולי העדה, (המפורטים בהערה דלעיל).
- על בעל רביד הזהב והגר"א עיין ברי"ה לוי 'מעלות הסולם' הערה י"א ו'עליות אליהו' הערה ו', על רד"ש פייגעש והגר"א עיין שם הערה מ"ח, על ר' לייב רומשישקער והגר"א מפורט במאמר כאן בעז"ה, על ר' חיים כ"ץ והגר"א עיין לקמן, על ר' שאול שישקעס והגר"א לא מצאתי לעת עתה אולם בהקדמה לספרו שביל הישר הוא מספר שזכה שר' זלמן תלמיד הגר"א יגה את ספרו, וא"כ פשוט מסביר שהיה לו מגע עם הגר"א שהרי היה מקורב לתלמידו האהוב של רבינו הגר"א - הגר"ז. על ר' ישכר בער ועל ר' נח מינדעס והגר"א אין צורך לחפש שהרי רי"ב הוא אחי הגר"א ור' נח הוא מחותנו [ר' אברהם בן הגר"א נשא את בתו של ר"נ] ונקבר בצמוד אליו כידוע.
- 7 קריה נאמנה עמ' 208: "הגאון החרף מוהר"ר יהודה ליב במוהר"ר יצחק כ"ץ מרומשישאק, מפורסם בוילנא בשם ר' ליבלי רומשישקער...". עליות אליהו, הערה קי"ב: "וגדולי התורה אשר היו בוילנא בחיי הגאון נ"ע המה אלה...הגאון החרף מ' ליב רומשישקער...". עיר ווילנא עמ' 42 הערה 4: "... הציעו טענותיהם לפני הגאונים ר' ליבלי רומשישקער ור' חיים הלזה (ר"ל ר' חיים כ"ץ. מ"כ)".

ר' לייב, ובשמו המלא: ר' יהודה לייב בן ר' יצחק כ"ץ⁸, נפטר בשנת תקס"ו⁹, כשמונה שנים לאחר פטירת הגר"א¹⁰. שנת לידתו טרם נודעה אך ניתן לשער שהייתה בסביבות שנת ת"ק¹¹. נראה שאביו היה ת"ח¹².

- 8 כך חתם את שמו בפסק הדין ששרד ממנו, וכך הוזכר גם בקריה נאמנה בעמ' 208.
- 9 בקריה נאמנה עמ' 209 כתוב שנפטר בט"ז אדר תקס"ו, שנת הפטירה פוענחה ע"פ ראשי התיבות של מצבתו שהם: "וינ"ב ט"ז אדר שנת יהודה יעלה בראש לפ"ק תנצב"ה". ברור שאי אפשר לומר שכל המודגש נכנס לחשבון כי הסך הוא 648, ושנה זו שנת תרמ"ח, הרבה שנים לאחר תאריך הפטירה האמיתי, וגם אחרי הדפסת קריה נאמנה (תר"כ). ולכן בעל כרחנו צריך להוריד כמה אותיות ולומר שאינן במניין, וכיו"ב בהרבה מהמצבות שבקריה נאמנה, עיי"ש. ונראה שכל המילה "יהודה" נספרת (30), גם האותיות לה של "יעלה" נספרות (35), וגם האותיות ראש של המילה "בראש" (501), ואז יוצא ס"ה 566, ובשנים: תקס"ו. אבל אפשר גם לספור אחרת, ולהגיע לתקס"ז, אם סופרים את ה' של המילה "בראש" במקום הא', ואכן ב"שם הגדולים החדש" בערך המוקדש לר' יהודה לייב הכהן נאמר שנפטר בתקס"ז [ועיין על כך באריכות לקמן]. אולם, ישנה גם שיטה אחרת, שאיני יודע לומר כיצד היא נכנסת בתוך אותיות המצבה, והיא מופיעה בתחילת קריה נאמנה, במפתח האישים שנערך ע"י ר' הלל שטיינשניידער (שחיבר אח"כ את הספר "עיר ווילנא"), בעמ' xxv כתוב "הה"ג ר' יהודה לייב בר יצחק כ"ץ רומשישקער (תקס"ד)". ניתן להביא ראיה לכך שנפטר בתקס"ד מהחיבור 'הוי שודד', שהוא הספר שנשא ר' יחיאל מיכל בן ר' יהודה, בקולווריע, בשנת "הספדא יקרא דשכבי" (= תקס"ה) על שני גדולים, על ר' יחיאל מיכל מסוכטשוב ועל ר' לייב רומשישקער שנפטר בוילנא, (ההספד כולו מובא בנספחים ועיין שם בפירוט), ואם כן רק אם נניח שר' לייב נפטר בתקס"ד יכול ר' יחיאל מיכל להספידו בתקס"ה...
- אף על פי כן בגוף המאמר כתבתי שרבי יהודה לייב הכהן זצ"ל נפטר בתקס"ו. וזאת משתי סיבות: א. אני מצליח להגיע לגימטריא של תקס"ד מאותיות המצבה. ב. כך כתוב גם בקורות בית העלמין הישן של ווילנא של ישראל קלויזנר, וילנא תרצ"ה, עמ' 80, יתכן והוא העתיק מ'קריה נאמנה' ולא שכך היה כתוב במצבה עצמה, אולם מסתבר יותר שכך היה כתוב במצבה [או באיזה שהוא רישום של הח"ק]. ואת הראיה שהבאתי מ'הוי שודד' ניתן לדחות אם נאמר שהמחבר התכוון לגימטריא של תקס"ה עם הכולל ואז יוצאת שנת תקס"ו. ואעפ"י שזה דחוק, החלטתי, כל עוד אין לי הוכחה אחרת, להשאיר זאת כפי שנדפס בקריה נאמנה ובקורות בית העלמין הישן. לאחר שכתבתי זאת מצאתי התייחסות לסתירה זו בספר הנקרא 'מפתח ההספדים', 'מפתח ההספדים הנמצאים והנזכרים בספרי בית אוצר הספרים דקהל וינא ע"י דובער וואכשטיין, סדר שלישי וינא תרצ"ז', עמ' 34 הכותב כך: "ר' יהודה לייב כ"ץ מרומשישק נקרא ר' ליבלי רומשישקער [נפטר ט"ז אדר תקס"ו] ס' הוי שודד...". ובהערה ה' שם כתב "עפ"י נוסח מצבתו בס' קריה נאמנה צד 205 שנת יהודה יעלה בראש - תקס"ו, אבל הספר הוי שודד נדפס לפרט הספדא יקרא דשכבי- תקס"ה ולפי"ז טעות באחד משני הפרטים א' זעירא דראשון או א' רבתא בשני". כלומר הוא מציע שר' לייב נפטר אולי בתקס"ה, וצריך להשמיט את הא' שבמילה "בראש". אולם יש להעיר שלפי"ז, הרי שנת תקס"ה הייתה שנה מעוברת, הספר נדפס באלול או בתשרי דתקס"ה...
- 10 רבינו הגר"א נפטר ב"ט תשרי, ג' דחומ"ס של חו"ל, תקנ"ח.
- 11 אני מניח שחי בין 50 ל70 שנה היות ולא נאמר עליו שנפטר בקיצור ימים או באריכות ימים. והמעין בספרי דברי הימים שנכתבו בתקופות ההן יראה שמי שנפטר בגיל 40 הוגדר כמסתלק טרם עת, ובקריה נאמנה נכתב על מי שנפטר בגיל 55 "נפטר בדמי ימיו". ומאידך מי שעבר את גיל 70 הוגדר כבר כשיש שבע ימים. אם כן ניתן לשער, וזו כמובן רק השערה שר"ל חי בין 50 ל70 שנה, ומכאן ההנחה שנולד באזור ת"ק.
- 12 בפסק הדין הנ"ל הערה 8 הוא חותם: "בן ר' יצחק כ"ץ זצ"ל" ובקריה נאמנה כתוב "במורה"ר יצחק

ר' יהודה לייב היה קשור לעיר רומשישאק¹³ ועל שמה נתכנה בפי כל ר' לייבלי רומשיסקער, או 'רומשישקער'. אך איננו יודעים מה טיבו של קשר זה, האם רק בית אביו היה משם ואילו הוא נולד בוויילנא, או שגם הוא נולד שם וגדל שם ובשלב כלשהוא של חייו (אולי בעת חתונתו) עבר לוויילנא, או שמילא בה תפקיד רבני ולאחר מכן עבר לוויילנא. לענ"ד מסתברת יותר האפשרות שר"ל הכהן נולד ברומשישאק גדל בה ובשלב כלשהוא עבר לוויילנא שכן הוא איננו מוזכר כאב"ד רומשישאק ומסתבר שכינויו היה על שם עיירת מוצאו כנהוג באותם ימים.

ר"ל הכהן פעל בוויילנא, והתפרסם בה כגאון וחריף. בוויילנא הרביץ תורה לתלמידים¹⁴, השיב תשובות בהלכה לשואליו¹⁵ ויתכן אף כי היה מעורב בעסקי הציבור¹⁶ זאת משום שאף על פי ששמו לא נמצא לעת עתה יחד עם חתימותיהם של רבני וויילנא בכרוזים שונים, שרד

כ"ץ". מתארים אלה, בדור בו לא הכבירו בתארים, משמע שגם אביו היה ת"ח. יתכן אף כי אביו תפס משרה תורנית בעיר רומשישאק משום שהמעין בקריה נאמנה יראה כי הכינוי "מוהר"ר" הוא כינוי שניתן עפ"ד לתופסי משרות תורניות.

עוד יש להעיר כי בספר "שבט יהודה" המיוחס לר' יהודה לייב הכהן, ועל כך עיין באריכות לקמן בעד"ה בפרק ב', כתוב בפרשת תצווה בזו הלשון: "ושמעתי בשם הרב הגאון הקדוש מהו' נפתלי הירש אב"ד וריש מתיבתא דק"ק סלוצק שליט"א מורי וזקני...". וא"כ אם נניח שמחבר השורות האלו הוא רבי יהודה לייב הכהן אז גילינו את אבי אביו או את אבי אמו! אולם הדברים אינם כה פשוטים. והארכתי בזה לקמן עיי"ש.

עוד מצאתי בסיעד"ש בספר 'תנועת המוסר' לרב דב כ"ץ חלק ה', פרקים ח' וי"ב, שהייתה ברומשישאק משפחה של רבנים לבית כ"ץ, וכי ר' ישראל כ"ץ סבו של הרב דב כ"ץ [מחבר סדרת הספרים הנ"ל] התגורר בעיר זו וכן הגאון ר' רפאל הכהן מהמבורג, [שהיה אף הוא כהן מיוחס, כך הראה לי הרב נחמיה פיונטק בספר 'החפץ חיים ופועלו' מאת הרב ישר. ולפי הכתוב שם היה הח"ח עצמו צאצא של ר' רפאל הכהן, וכי הגר"א פדה את עצמו אצל ר' רפאל בתור בן בכור משום שר' רפאל היה כהן מיוחס. ועיין לקמן בעניין זה ואכמ"ל]. האם ניתן להניח שר' ליב רומשישקער הוא מבני המשפחה הזו, וכי קיימת קירבה משפחתית בין ר' רפאל מהמבורג שהיה כהן מיוחס לבין ר' יהודה לייב הכהן דנן ההופכת גם את ר"ל לכהן מיוחס?

לעת עתה לא הצלחתי לגלות הרבה מעבר לכך, ואודה מאוד למי שיעזור לי בדבר.

13 רומשישאק, רומשישוק, רומסיסוק, או רומשיסיק, היא עיר באזור קובנא (ג' פרסאות מקובנא, 'לתולדות היהודים בקובנא וסלבודקא', קיידאן, תרצ"א, עמ' 181).

14 כך עולה בברור מהכתוב בקריה נאמנה. ולפיו ר' יהודה לייב השאיר חידושים על הש"ס ושלפי הנראה הם מכתיבת ידי תלמידיו אשר למדו לפניו. הציטוט המלא לקמן בפרק זה אות ח'. כך גם משמע מנוסח מצבתו "בכינו בזכרנו אותו רב פעלים מקבצאל..." משמע שעסק גם זיכוי הרבים והרביץ תורה לרבים. לקמן בפרק זה אות ה', עיין שם. גם בספר שבט יהודה המיוחס לו, בפרשת וארא, מצטט הרב משא ומתן שהיה בינו לבין תלמידו "הגאון ר' יהושע העשיל", עיין פרק ב' אות ג.

15 כך נכתב עליו במצבתו: "דבריו כגחלי אש להשיב כעניין לשואל...חשכו עינינו ונסתמה פירושינו לדל השואל קראנו ואין עונה לבאר בתורת האל...". נוסח המצבה המלא לקמן בפרק זה אות ה'.

16 זאת ניתן להסיק מפסק הדין עליו הוא חתום יחד עם ר' חיים כ"ץ בענינו של ר' מאיר ר' רפאלס', עיין לקמן פרק זה אות ג'. אלא שלא ניתן להכריע אם היה זה מאורע חד פעמי או שמא פרט המלמד על הכלל.

בידינו פסק דין אחד שלו בעניין ציבורי ממדרגה ראשונה וכפי שיפורט להלן אי"ה. הוא בא במגע¹⁷ עם רבינו הגר"א שהעריכו מאוד, כפי שניתן ללמוד ממה שאמר עליו ומכך שבחר לתת דווקא לו זרוע לחיים וקיבה כמתנות כהונה, וכפי שיבואר לקמן.

ב. יחס הגר"א אל רבי יהודה לייב הכהן מרומשישאק

ש"י פין כותב בספרו "קריה נאמנה" [בעמ' 208] את הדברים הבאים: "הגאון החר"ף ר' יהודה לייב הכהן בן מוהר"ר יצחק כ"ץ מרומשישאק, אחד מחריפי ווילנא¹⁸ בדורו של רבינו הגר"א, ושמעתי ממגידי אמת כי רבינו הגדול אמר עליו שראוי לתואר גאון¹⁹...".

כל מי שהכיר את זהירותו המופלגת של הגר"א בדיבורו²⁰ ואת גדלותם בתורה של כל האישים שסבבו אותו ידע עד כמה נדירה התבטאות כזו של הגר"א על מאן דהו, ועד כמה יש בכוחה להעיד על גדולת מי שנאמרה עליו.

17 בספרי בני אותו דור לא מוזכר ר' לייבלי כתלמיד של הגר"א, אולם ברור לחלוטין שהיה ביניהם קשר משמעותי, לא רק משום שלכל גדולי ווילנא היה קשר עם הגר"א אלא משום שמי שיזכה לכך שהגר"א יאמר עליו שהוא ראוי לתואר גאון הוא בוודאי אדם שבא במגע עם הגר"א ושרבינו הטיב לעמדו על טיבו. יתר על כן הלשון של תוספת מעשה רב מרמזת לכך שר' לייבלי היה הכהן הקבוע של הגר"א, עיין לקמן. עוד שמועה על הקשר שבין ר' לייב רומשישקער והגר"א מוזכרת בהקדמה לספר שבט יהודה והיא מוסרת שר' לייבלי פלפל כמה פעמים בדברי תורה לפני רבינו הגר"א וניצח אותו בהלכות. אולם יש לפקפק במהימנותה של שמועה זו הן מצד תוכן הדברים והן מצד אישיותו של מוסרה, עיין לקמן פרק ב' באריכות.

18 בתואר זה הוכתרו גם הגאונים ר' דוד שמואל פייגעש (עליות אליהו הערה קי"ב) ור' צבי הירש מסמיאטיץ מתלמידי הגר"א (הוזכר ע"י בני הגר"א בהקדמתם לשו"ע או"ח. בעליות אליהו נאמר עליו שלימודו היה ע"ד החרפות עי"ש בהערות ס"ז וע"ז).

19 כשקראתי את קריה נאמנה לש"י פין ז"ל שמתי לב לכך שלכל הרבנים הגדולים שחיו אז בוויילנא ושהוא מזכיר בפרקים י"א וי"ב הוא קורא "הרב הגאון" או "הרב הגדול" וכיו"ב, ורק לר' לייבלי רומשישקער הוא קורא בפשטות "הגאון", בלי להקדים לכך את התואר "הרב". לדעתי הדבר נעשה בכוונה. והטעם לכך הוא שמי שרבינו הגר"א אמר עליו כי הוא ראוי לתואר גאון לא זקוק לעוד תארי כבוד.

עוד יש לדעת כי אימרה זו בשם הגר"א עשתה רושם גדול וכמעט כל מי שכותב על ר' יהודה לייב הכהן זצ"ל מזכיר עובדה זו, כך כתוב ב"שם הגדולים החדש" לר' אהרן וואלדען, דפ"ד תרכ"ד, במערכת הגדולים, "הרב מו"ה (יהודה) ליב הכהן, הגאון החר"ף המפורסם, אחד מחריפי ווילנא בזמן הגר"א זצ"ל. ושמעתי אשר הגר"א העיד עליו שהוא ראוי לתואר גאון. וחיבר חידושי הלכות על מסכתות והם בכ"י. ונח נפשיה שנת תקס"ז תנצב"ה. עכ"ל. [ומה שכתב תקס"ז נראה שזו טעות דפוס, עיין לקמן בפרק ב' באריכות]. גם בהקדמת ספר "שבט יהודה" המיוחס לרבי יהודה לייב הכהן, [עיין בפרק ב' של המאמר בעז"ה] מוזכרת עובדה זו של הכתרתו כגאון ע"י הגר"א.

גם ב"תלפיות", במאמרו של הרב צבי הירש פרבר זצ"ל על הגר"א כשהוא סוקר את גדולי ווילנא בדור הגר"א, הוא טורח להזכיר פרט זה על ר' לייבלי רומשישקער, וכך הוא כותב שם: "... ור' לייבלי רומשישקער (שהגר"א הכתירו בתואר גאון)..."

20 לשון נכדו הגר"ר יעקב משה בן הגר"ר אברהם בהקדמתו לביאור הגאון על או"ח: "כי ידענו את האיש ואת שיחו א"א מ"ז הגאון המחבר זצוק"ל, שקיצר בדיבור בכל היותר האפשרי כראוי ונכון לפי הפלגת גודל מעלת הגאון זצוק"ל... אחרי עזר אלוהי אשר נשפע עליו ממרומים ע"י רוב עמלו ויגיעתו התורה יומם

עוד יש להוסיף שהגר"א עצמו הסביר במקום אחר מי ראוי להיקרא גאון. וכך כתב בשמו תלמידו הגדול הגאון רבי מנחם מנדל משקלוב בהקדמתו לפירוש הגר"א על פרקי אבות : ושמעתי מפה קדוש של אדמו"ר גאון העולם רבנו הגדול והקדוש החסיד זלה"ה, טעם למה שקראו לכל ראשי הדור שאחר זמן התלמוד בשם גאון, ע"פ מ"ש במדרש שיר השירים, "ששים המה מלכות (שה"ש ו' ח') אלו שישים מסכתות של הלכות כו' ע"ש. ובדורות הראשונים שאחר זמן חיבור התלמוד, לא סמכוהו לאחד שינהיג כל דורו עד שהיו סדורים לו כל השישים מסכתות בעל פה, שהם כל התלמוד אשר נכללו בם כל הת"ק סדרי משנה ששנו דורות הראשונים, וכל הבריייתות והתוספתות ליכא מידי דלא רמיזי במתניתן וגמרא הקדושה, ולכן קראו לראש הדור שלהם בשם גאון, שעולה במספרו שישים לרמז על שישים מסכתות הנ"ל.²¹

מסתבר איפוא שכוונת הגר"א, שאמר על רבינו יהודה לייב הכהן זצ"ל שראוי לתואר "גאון", הייתה שכל הס' מסכתות סדורות לו בעל פה. ברור גם שכדי שהגר"א יאמר עליו דבר שכזה צריך שיהיה ביניהם קשר של משא ומתן בתורה שיאפשר לגר"א לתהות על קנקנו של רי"ל הכהן זצ"ל ולהכתירו בתואר כה נשגב.²²

הערכה נוספת לגדולתו בתורה של רבי יהודה לייב הכהן מובאת ב'קריה נאמנה' מפיו של הרב שלמה יורבגער, שהיה מגדולי ווילנא בדור שאחרי הגר"א²³, "ובשם הרב הגדול מוהר"ר

ולילה זה יותר משישים שנה, ולא שח שיחה בטילה מימיו...".

21 בעליות אליהו הערה קי"א העיר רי"ל לזין על דברי הרמ"מ שכבר כתב כן בספר התשבי (שגאון בגימ' 60 ושלכן נקראו קצת מן החכמים שאחרי חתימת התלמוד בשם זה להורות שהיו בקיאים בתלמוד בע"פ), ושהגרמ"מ לא שמע שהגר"א אמר זאת בשם התשבי וכי הגאון הביא את המדרש רק כסמך לדברים. ולענ"ד לחינם תפס עליו בזה, כי יש הבדל בין דברי התשבי לדברי רבינו הגאון. התשבי רק אמר שגאון בגימ' 60 ושלכן נקראו קצת מן החכמים שאחרי חתימת התלמוד בשם זה להורות שהיו בקיאים בס' המסכתות. אך רבינו הגאון אומר שהבקיאות בס' מסכתות הייתה תנאי לכך שיסמכו אדם לראשות ולמלכות של תורה וכי כל אחד מהגאונים היו כל הס' מסכתות סדורות לו בע"פ [ולא רק בקיאות בס' מסכתות]. ולפי זה המדרש הוא לא רק סמך אלא הוא מהותי לעניין כי המדרש קושר את עניין המלכות [ומאן מלכי? רבנן] לענין של ס' מסכתות, ושפיר לא אמר רבינו דבר זה בשם התשבי.

22 מה שמעורר את התהיה באשר לאי החשבתו כתלמיד של הגר"א ע"י בני הגר"א וכיו"ב. וכפה"נ צריך לומר שלא כל מי שבא במגע עם הגר"א, ואפילו אם היה זה מגע תורני הדוק, וכפי שנראה להלן הקשר ביניהם היה כנראה הדוק מאוד, היה נחשב לתלמידו. התלמידים היו כנראה אלה שקיבלו על עצמם את כל דרכי מבחינה תורנית והלכתית וגם הוא מבחינתו התייחס אליהם כאל תלמידיו ושומעי ליקחו, ואילו הגדולים האחרים שבאו עמו במגע ידעו את גדלותו, אך אין זה בהכרח שקיבלו על עצמם את כל הנהגותיו ההלכתיות ודרכי הלימודית (כמדומני שיחס שכזה אל הגאון עולה מכל מיני קטעים שב"ספר הליקוטים" לרבי מרדכי אפשטיין זצ"ל שמביא כל מיני שמועות והנהגות של הגר"א אך עומד ומיישב את המנהג המקובל בעיר ואכמ"ל, עיין עליו ב'ישורון'). ואף הגר"א עצמו לא כפה את רצונו עליהם בתחומים אלו, וכפי שעולה מדבריו של ר' יהושע העשיל לזין בעליות אליהו.

23 קריה נאמנה עמ' 247: "הרב המובהק החריף מוהר"ר שלמה בהרב מוהר"ר אריה לייב מיורבארג, מגדולי מרביצי התורה דקהלתנו ורב מובהק של כמה גדולי חכמינו, השאיר אחריו בכ"י חיבור על שלוש מסכתות. שבת. ערובין. ביצה נקרא בשם באר שבע ובסופו הונטרס חידושים על הרמב"ם נקרא בשם אבני שוהם.

שלמה יורבארגער שמעתי עליו שהיה בכוחו להעביר לפניו את כל שיטות הש"ס כסדר, בציור המחשבה" (קריה נאמנה שם). כלומר, ר' יהודה לייב ידע בע"פ את כל הש"ס, והיה מסוגל גם להעבירו לעיני שכלו כסדרו. נראה כי שתי שמועות אלה על גדלותו התורנית, זו שבשם "מגידי אמת" וזו שבשם ר' שלמה מיורבארג, משלימות זו את זו. רי"ל הכהן הוכתר כגאון על ידי הגר"א משום שזכה לשלוט שליטה מופלאה בסוגיות הש"ס עד כדי כך שיכול היה לציירן לעיני מחשבתו בע"פ.

כדאי גם לזכור שעל פי רוב החריפות והבקיאות בנויות על כישורים שונים, תפיסה מהירה עמוקה וחודרת מחד לעומת זכירה וסדרנות מאידך. על פי רוב אין הכישורים האלה שוכנים בשלמות אצל כל אחד, אולם כאן עוסקים אנו באדם גדול מאוד ומיוחד מאוד בשני התחומים, בבקיאות ובחריפות, שכן על אף העובדה שבעל 'קריה נאמנה' מתאר בעיקר את בקיאותו המופלגת, הוא גם מגדיר אותו כ"אחד מחריפי ווילנא" וגם בספרים אחרים המתארים אותו, מודגשת דווקא חריפותו. ואדרבה, ממציבתו ותאריה נראה שחריפותו עלתה על בקיאותו.

יחסו המיוחד של הגר"א אל רי"ל הכהן בא לידי ביטוי נוסף במאורע נדיר ומיוחד בו בחר הגאון ברי"ל הכהן להיות זה שיקבל ממנו מתנות כהונה. מדין תורה השוחט בהמה טהורה צריך לתת לכהן את הזרוע הלחיים והקיבה שלה. מתנות כהונה אלו חולין הן ביד הכהן, והוא יכול לעשות עימן כאשר יחפוץ. חיוב זה נוהג בארץ ובחו"ל בפני הבית ושלא בפני הבית. אולם יש אומרים שאינן נוהגות בחו"ל, וכתב מרן בשו"ע שנהגו כיש אומרים²⁴. ברם דעת הגר"א אינה כן, להלכה, כפי שכתב בביאורו לשו"ע, ואף למעשה, וכפי שהעיד תלמידו²⁵ בספר 'מעשה רב': "וגם שחט עגל ונתן זרוע ולחיים עם הלשון והקיבה לכהן, ובירך ג"כ שהחינו²⁶". [מעש"ר, סעיף ק"ג].

ב'תוספת מעשה רב' הוסיפו תלמידי הגר"א²⁷ לתאר את המאורע של נתינת המתנות, וכך נכתב שם "כהן שלו היה הרב מו"ה אריה לייב מרומשישאק, וכשנתן לו המתנות כהונה ציוה לו לנשואם על פס ידו בפרהסיא לעין כל כדי שיתפרסם".

נפטר זקן ומלא ימים, יום כ"ח אדר תקפ"א".

24 שו"ע יו"ד סימן ס"א סעיף א': "חייב ליתן הזרוע והלחיים והקיבה של שור ושה". ובסעיף כ"א: "מתנות נוהגות בכל מקום בין בארץ בין בחוצה לארץ, בין בפני הבית בין שלא בפני הבית. ויש מי שאומר שאינן נוהגות בחוצה לארץ, וכן נהגו."

25 הספר "מעשה רב" הוא קיבוץ ההנהגות ההלכתיות של הגאון, ועוד עיין במבוא למהדורת הרב יעקב זלושינסקי, ירושלים תשס"ט.

26 בסימן ק"ב שבמעשה רב נכתב: "ראיתי שקנה בכור, היינו בהמה כשהיא מבכרת, ונתן בעצמו הבכור לכהן, ובירך שהחינו". סימן ק"ג העוסק במתנות הכהונה ממשיך סעיף זה, ולכן הוא פותח במילה "וגם". לענ"ד נראה שעדות הראיה המוזכרת כאן ("ראיתי שקנה...") מתייחסת גם לנתינת מתנות הכהונה שבסעיף ק"ג.

27 תוספת מעשה רב נדפס לראשונה בירושלים בשנת תרנ"ו, ע"י ר' אליהו בן ר' אליעזר בן ר' יעקב משה בן ר' אברהם בן הגר"א. והדברים הכתובים שם נמסרו מפיהם של ר' יעקב כהנא בעל הגאון יעקב עמ"ס ערובין ור' ישראל משקלוב בעל פאת השולחן. כך כתב ר' אליהו הנ"ל, מו"ל החיבור.

שני חידושים התחדשו כאן, האחד הלכתי והשני היסטורי בביליוגרפיה. החידוש ההלכתי הבולט הוא שהגר"א נתן את מתנות כהונה בחו"ל בפרהסיא, נויש להדגיש כי עובדה זאת לא הוזכרה במעשה רב] דלא כדעת הרב בית יוסף שכתב בפירוש שמי שרוצה לתת מתנות כהונה בחו"ל יתן אותן בצינעא²⁸.

והחידוש ההיסטורי הוא בדבר זהותו של מקבל המתנות - ר' אריה לייב מרומשישק. [יתכן גם והחידוש השני גדול עוד יותר ממה שכתבתי, משום שפשטות לשון התוספת מעש"ר היא שר' אריה לייב היה הכהן של הגר"א בעוד ענינים ולא רק במאורע של נתינת המתנות²⁹].

28 יש להסתפק מה היה טעמו של הגר"א בנתינת המתנות בפרהסיא. האם עשה זאת כי רצה להורות לכולם שכן יש לנהוג לכתחילה, או שעשה זאת כי רצה להורות לכולם שמי שרוצה להחמיר על עצמו ולתת רשאי לעשות זאת בפרהסיא ודלא כהרב ב"י שכתב שמי שמחמיר על עצמו יתן בצינעא. ובקיצור האם נתינת המתנות ע"י הגאון הייתה בעיני הגאון הלכה או חומרא. ונראה מתוך דבריו בביאורו שלדעתו זו הלכה שהרי כך כתב בביאורו בסוף סעיף כ'. עוד ענינים הלכתיים שנתחדשו שם הם: עד היכן הזרוע, הברכות וכו' עיי"ש.

29 המילים: "כהן שלו היה הרב..." נתינות להתפרש בשלושה אופנים: הראשון, הכהן שלו במאורע הזה בלבד, כלומר במאורע של נתינת המתנות. השני, הכהן שלו בשני המאורעות הנ"ל שהוזכרו במעשה רב נתינת בכור ונתינת מתנות כהונה שאף חוברו בוא"ו החיבור "ראיתי שקנה בכור... וגם שחט עגל..." - בלבד, ולא יותר. השלישי, הכהן שלו בכל הענינים בהם יש לכהן תפקיד, ולא רק בנתינת המתנות. ונראה לענ"ד שהמשמעות הפשוטה של הלשון היא כפי ההבנה השלישית שהזכרתי. והיא שהרב ר' אריה לייב היה הכהן של הגר"א באופן קבוע, בעוד ענינים. [האפשרות שר' לייב מרומשישק היה הכהן של הגר"א בעוד תחומים הוזכרה גם בספר "משנת זרעים" עמ"ס חלה (לקמן הבאתי את דבריו), וגם הוא נטה שם להבנה שפשט הלשון הוא שר' אריה לייב היה הכהן של הגר"א בעוד תחומים ולא רק במעמד נתינת המתנות (אלא שלא רצה להחליט את הדבר כי הדברים לא נאמרו במפורש ממש, וגם משום שמצינו שרבינו הגר"א פדה את עצמו אצל כהנים אחרים כידוע, וגם על זה עיין לקמן).

ומה הם הענינים בהם צריך היה הגר"א כהן חוץ מנתינת הזרוע וקיבה וחוץ מנתינת בכור בהמה טהורה? אולי הכוונה היא לקבלת חלה באופן קבוע מהגר"א, שהרי בעניין חלת חו"ל הייתה לגר"א שיטה מיוחדת ולפיה יש לתת חלת חו"ל לכהן גם בזה"ז וכך גם עשה באופן מעשי ואם כן יתכן והכהן שקיבל מרבינו הגר"א את החלה היה ר' יהודה לייב הכהן. [ואבאר בקצרה עניין זה עפ"י המקורות וביאורים שבמהדורת זלושינסקי למעש"ר (סעיפים ק"ד ק"ה וקפ"ט): השו"ע ביו"ד סימן שכ"ב סעיפים ד' וה' פסק שבחו"ל מפרישים שתי חלות, אחת נשרפת ואחת נאכלת לכהן בטומאת הגוף, שיעור החלה הנשרפת - כלשהוא, שיעור החלה הנאכלת - אחת ממ"ח. אם יש כהן טהור מטומאת קרי מפרישים רק חלה אחת ונותנים לו. והכהן האוכל את החלה מברך עליה שתי ברכות, הראשונה ברכת הנהנין והשנייה "א"ק בקדושתו של אהרון וצוינו לאכול תרומה". אך הרמ"א כתב שם שבזה"ז נהגו לא לתת חלה לשום כהן אלא מפרישים רק אחת לשרפה, ונהגו שיהיה בה כזית. לעומת זאת הגר"א סבר שיש להפריש חלה בחו"ל כדעת השו"ע, וכך כתוב במעשה רב סימן ק"ד: "אמר ליתן גם חלת חו"ל לכהן לאכול באופן שמבואר בשו"ע". ואם כן חזינו מהכא שדרכו של הגאון הייתה לתת חלה לכהן ולפי האמור לעיל ייתכן ואותו כהן היה ר"ל הכהן מרומשישק.

בשולי הדברים יש להעיר שלכאורה סתר המעש"ר את דבריו כי בסימן קפ"ט הוא כותב: "בערב פסח מנהגו להפריש חלה מהמצות ונותן לכהן לאכול, ובכל ימות השנה מפריש חלת האור" הרי שרק בע"פ סבר הגר"א שיש לתת חלה לכהן! ולבד מזאת יש להבין מדוע יש חילוק לדעתו הגאון בין ערב פסח

לענינת דעתי ר' אריה לייב מרומשישאק הוא ר' יהודה לייב מרומשישאק בו עוסק המאמר הנוכחי. וטעם הדבר שב'תוספת מעשה רב' הוא נקרא "ר' אריה לייב" ואילו בפועל שמו האמיתי היה "ר' יהודה לייב" הוא פשוט. כבר הזכרתי לעיל שר' יהודה לייב היה מכונה בפי כל "ר' לייב". ואם כן קרה כאן מה שקרה גם במקרים דומים, והוא שכשכבאו כותבי "תוספת מעשה רב" לכתוב את שמו, הם תרגמו את "הרב ר' לייב" ל"הרב ר' אריה לייב" וזאת על אף ששמו האמיתי לא היה "אריה לייב" אלא "יהודה לייב". יתכן גם ואין כאן כלל

שאז נותנים לכהן לבין כל השנה שאז מפרישים רק לשרפה. ויש ליישב זאת עפ"י הכתוב ב"פעולת שכיר" לר' יששכר בער על סעיף קפ"ט, "שמענו שמקודם היה נותן כל ע"ש לכהן, ואפשר אחר שנמדד לפניו נכמבאר במעש"ר אות ק"ה: "מדדנו לפניו שיעור חלה ונמצא ד' קווארט, ויש לשער לחומרא לפי חשבון זה לענין רביעית וכזית בפסח" מ.כ.]. ונתרבה שיעור חלה מטעם זה נמנע בכל ע"ש ליתן לכהן, כ"א בערב פסח שהעיסה מרובה" עכ"ל. ואם כן שיטת הגר"א היא כזו: בחו"ל יש להפריש חלה לאכילת כהן הטהור מקרי, וכך נהג הגאון בכל עיסותיו. בתחילה היה הגאון מפריש מכל עיסותיו חלה לאכילת כהן, לאחר שהגיע הגר"א למסקנה ששיעור העיסה החייבת בחלה גדול יותר מכפי שנהג הוא הפריש מהעיסה הרגילה (מהשיעור הישן, הקטן מהחדש) חלה לאור, ורק בערב פסח שבו היו העיסות גדולות והיה בהן שיעור חיוב גם לפי החשבון החדש, נתן הגר"א חלה לכהן כפי שיטתו.

לגבי האפשרות שהגר"א נתן לו ראשית הגז לא מצאתי לעת עתה התייחסות. שאר מתנות הכהונה לא נוהגות בחו"ל- תרומה ותרומת מעשר תלויות בארץ כידוע ותבואת חו"ל פטורה מהן, וכש"כ ששאר המתנות הנוהגות רק בפני הבית ובעניני הקדשים לא שייכות לכאן. לגבי פדיון הבן יש לחלק בין פדיון הבן של הגר"א עצמו לבין פדיון בן שנעשה בבימ"ד של הגר"א למעגל המקורבים שלו. לגבי פדיון הבן של הגר"א עצמו לא נראה שר' אריה לייב היה כהן אצלו פדה הגר"א את עצמו, שכן מצינו התייחסות מפורשת בספרים לגבי זהותם של הכהנים שאצלם פדה הגר"א את עצמו, ור' אריה לייב לא הוזכר ביניהם. כידוע רבינו הגר"א פדה את עצמו שוב, אצל עוד כהנים וזאת על אף שאביו, רש"ז, פדאו [הגר"א היה בכור בניו של ר' שלמה זלמן]. כנהוג וכמובן. הסיבות בגללן פדה הגר"א שוב את עצמו הן או משום ספק בייחוס הכהנים שבימינו או בגלל שאביו פדאו במתנה ע"מ להחזיר או משום שסבר שהסכום שצריך לתת לפדיון הוא גדול יותר ממה שניתן, והכהנים שלגביהם מוזכר שהגר"א פדה את עצמו אצלם הם ר' יעקב כהנא בעל 'גאון יעקב' על ערובין חתנו של אחיו ר"ב ואחד מתלמידיו, או אצל אחד מבני משפחת רפפורט שמוחזקים לכהנים מיוחסים וכפי שמעיד על כך הרד"ל בפירושו, ועיין על כל זה בעליות אליהו. אגב, יש לדון מתי עשה זאת האם עשה זאת לאחר פטירת אביו או שמא עשה זאת עוד בחייו, וכן האם עשה זאת כחומרא בעלמא או שסבר שמעיקר הדין לא פדאוהו כהלכה ואכמ"ל, ולעניננו – רי"ל מרומשישאק לא מוזכר כמי שפדה את הגר"א אולם יתכן ור' אריה לייב היה כהן הפודה בנים אצל מעגל המקורבים של הגר"א, אצל באי בית מדרשו ואצל תלמידיו.

יתכן גם והכוונה היא שר' אריה לייב היה הכהן במניין של הגר"א, עלה שם בקביעות לתורה ככהן ואף נשא שם את כפיו אם האפשרות הזו נכונה אזי מצינו עוד אדם שמוזכר כבעל תפקיד במניין הגר"א, ובכך הוא מצטרף אל עוד כמה בעלי תפקידים במניין של הגר"א שזכינו לדעת עליהם. כגון הקורא בתורה, התוקע בשופר והשמש של הגר"א. ר' אליעזר בן יואל היה הקורא בתורה במניין הגר"א. כך עפ"י עיר ווילנא עמ' 49 שם מסופר על "הרב הגאון ר' ישראל גינצבורג (זארעציער) בהקדוש ר' אליעזר במו' יואל, נולד בשנת תקמ"ד, ואביו אשר היה קורא בתורה במניין הגר"א הביא את בנו זה בעודנו ילד אל הגאון לברכו...". שם מוזכר שנהרג מפגיעת פגז. בעליות אליהו מוזכר בעל קורא אחר. ושוב, למען היושר יש להזכיר שזו ההבנה הפשוטה בלשון, אך ניתן גם להבין שכוונת התומע"ר היא שרק במאורע של נתינת הזרוע לחיים וקיבה היה ר' אריה לייב הכהן של הגר"א.

תרגום, אלא כך היה מקובל, להגדיר את "ר' לייב" כ"ר' אריה לייב", ולהגדיר את "ר' בער" כ"ר' דב בער", ואת "ר' וולף" כ"ר' זאב וולף", וכיו"ב³⁰.

והא לכם סמך לדבר: לרבינו הגר"א היו שלושה בנים: ר' שלמה זלמן (שנפטר בחיי אביו בגיל צעיר) ר' יהודה לייב ור' אברהם. שנים אלו הם החותמים בראש הרבה מספרי רבינו הגאון שיצאו לאור בפיקוחם ובעידודם כידוע. והנה אף על פי שברוב הספרים נקרא האח הגדול בשם "יהודה לייב" (בהקדמת בניו לביאור על האגדות, לביאור על השו"ע ועוד) הנה בהקדמת של ר' משה מפינסק, חתן הגאון, לפירוש הגאון על משניות זרעים 'שנות אליהו' הוא מזכיר את ר' יהודה לייב בשם "ר' אריה לייביש".³¹ חזינן איפוא שיהודה לייב הפך לאריה לייב, כנראה משום שכינויו היה לייביש.

אם כן נראה שהתופעה חזרה על עצמה גם אצלנו, והאיש ששמו היה ר' יהודה לייב ואשר היה מכונה בפי כל ר' לייב, נכתב ותורגם כר' אריה לייב. ולכן מסתבר מאוד, ואם נזכור את העדות על ההערכה האישית העמוקה של הגר"א לר' יהודה לייב הכהן הרי שרמת ההסתברות רק עולה, שר' אריה לייב הכהן מרומשישאק שקיבל מתנות כהונה מהגר"א הוא ר' יהודה לייב הכהן דנן שהיה מכונה ר' לייבלה רומשיסקער.

ואם כנים הדברים אזי מתגלה לנו פן חדש בקשר שבין ר' יהודה לייב הכהן לבין הגר"א. לא רק הערכת גדלותו בתורה על ידי הגר"א, אלא אף בחירתו הממשית של ר' יהודה לייב הכהן להיות זה שיקבל ממנו מתנות כהונה, ועוד בפרהסיא. וגם הפעם נראה כי השמועות מצטרפות זו לזו, בגלל הגדלות העצומה בתורה זכה רבי יהודה לייב הכהן להיבחר ע"י הגר"א להיות זה שיקבל ממנו את מתנות הכהונה, שהרי לכתחילה נותנים את המתנות לכהן חבר, תלמיד חכם, והגר"א החשיבו לת"ח.

עלינו לדעת שכשעוסקים ברבינו הגדול והנורא הגר"א זיע"א עלינו להתייחס וללמוד את המעשים במבט רחב ועמוק הרבה יותר. כי היחס של תלמידי הגאון - שהיו גדולי עולם בעצמם כנודע - אל הגאון, לא היה יחס כאל עוד אחד מגדולי הדור ממנו הם מקבלים תורה, וגם לא יחס כאל הגדול ביותר בדורו, וגם לא היחס כאל גדול יותר מכל בני דורו ומבני דורות קודמים, היחס אליו, וזהו היחס האמיתי המתחייב מהעונק הבלתי נתפס של האישיות הנוראה

30 ולבד מזאת קראתי שוב ושוב את הספרים עליות אליהו קריה נאמנה ועיר ווילנא, שלושת הספרים ההיסטוריים הישנים והקרובים ביותר מבחינת זמן כתיבתם לדור הגר"א, ולא מצאתי בהם שום זכר ורמז לר' אריה לייב מרומשישאק, וזאת על אף שלפי דברי התוספת מעשה רב מדובר על אדם גדול וחשוב מאוד, ומסתבר היה שנמצא את שמו בין שמותיהם של יתר חכמי המקום המוזכרים בספרים הנ"ל. אולם אם נניח ש"הרב מו"ה אריה לייב מרומשישאק" הוא הוא "הרב ר' יהודה לייב מרומשישאק" המכונה "ר' לייב רומשיסקער" אז הכל ברור כי יש אדם העונה לשם זה והוא אכן אחד מגדולי דורו. לכן נראה לי בברור, ועל אף שאין לי עדיין, לצערי, הוכחה גמורה ומוחלטת, שהרב ר' אריה לייב הכהן הוא הוא הרב ר' יהודה לייב הכהן בו עוסק המאמר.

31 "... והנה כבוד הנהו תרי גיסיי המסולאים בפז הרב המופלג החכם השלם צדיק בדרכיו ותמים במעשיו מהו' אריה ליביש ואחיו הרב הגדול המופלג חריף ובקי החכם השלם מ' אברהם המה יושבים על הכלי קודש חבוריו הנ"ל מייגעים את עצמם ביגיעה רבה לבררם כשמלה ולסדרם על סדר היותר נאה...".

הזו, היה יחס אל גדול הדורות שיש לו מדרגה אחרת לחלוטין מכמעט כל מה שהכרנו³². ידועים דברי הגר"ח על ההבדל שבין אחיו הגר"ז לבין הגר"א. הגר"ז ידע את כל התורה הגר"א ידע את המקום המדויק של כל אות בתורה³³. ר' אברהם שמחה מאמציסלאו, בן אחי הגר"ח, כותב עליו³⁴ שמימות רבנן סבוראי והגאונים לא קם אשכול גדול כמוהו, ולענ"ד כתוב בדבריו שלדעתו היה הגאון גדול (לפחות מבחינת היותו "איש שהכל בו", שזהו הפירוש של "אשכול" בסוטה מ"ז) מכל הראשונים! רבינו הגר"א זכה, אחרי כל היגיעות הנוראות שלו, שכל התורה

32 לשון הגאון ר' שאול קצנלבויגין מוילנא שהיה מגדולי עולם בוילנא בדור שאחרי רבינו וממקורבי רבינו באחרית ימיו בהסכמתו לביאור רבינו על הספרא דצניעותא: "וכל המידות שמנה רפב"י וכן כל מ"ש המקובל האלוקי מהמרמ"ק ז"ל בספרו אור נערב התנאים והמידות המביאים להשגת חכמת אלהות כולם נתקיימו ברבינו הגאון והקדוש ביתר שאת וביתר עוז. ובלי ספק שידע מה במסתרתא ועמיה שרי נהורא בחכמה הלזו. הוא האשכול איש שהכל בו, הוא הקדוש וטהור. הוא איש אלוקים (כמ"ש ברכה דברים י"א) מחציו ולמטה איש מחציו ולמעלה אלוקים...". דומני שמילים נוראות אלה משקפות את היחס הנ"ל.

33 בסוף ספר "סערת אליהו" (הספדו של הג"ר אברהם בן הגר"א על אביו), הנדפס כיום עם ה"עליות אליהו" (של ר' יהושע לוינ' זצ"ל), מופיע מכתב של ר' יהודה עפשטיין זצ"ל הכותב שהגר"ח אמר על אחיו ר' זלמן שגם בימי התנאים והאמוראים היה נחשב לת"ח, ואז שאלוהו השומעים: "ומה היה ערכו של רבינו הגאון החסיד מוילנא? ובשמוע הגר"ח ז"ל הדברי האלה צהבו פניו בלהב אש ויען ויאמר לוא היה חי אחי ר' זעלמלע אלף שנים פעמיים לא היה מגיע לקרסולי הגר"א ז"ל. ויתלחשו התלמידים האלה לאמר אפשר "בחריפות" ויענה בגערה גם "בבקיאות" אני מעיד שהיה אחי הגאון הקדוש ר' זעלמלע הנ"ל בקי בכל דברי התנאים והאמוראים בנגלה ובנסתר בבלי וירושלמי זוהר ובע"ח ובכל מה שיש לנו מדבריהם ז"ל היה אחי ר"ז בקי וידוע לאמר בע"פ כל אלה כמו אנחנו ב"אשרי" האם אין זה ת"ח נפלא? ... אבל רבינו הגר"א ידע כל דברי התורה בנגלה ובנסתר וכל תיבה מדבריהם ז"ל היתה עומדת לנגד עיניו וידע מה למעלה מזה התיבה...".

34 בהקדמתו למדרש הנעלם על רות עם הגהות הגר"א הנקראות "הדרת קודש", (הו"ל ר' שמואל מסלוצק בתרכ"ו): "לא נפלאות היא עניין רבינו הגדול ז"ל אשר מימות רבנן סבוראי והגאונים ז"ל לא קם אשכול גדול כמוהו...". מלשון זו משמע שלדעתו הגאון היה האשכול הגדול ביותר שהיה לעם ישראל מימי הגאונים, ולפי זה הרי הוא אשכול גדול יותר מכל אחד מהראשונים. ויש להעיר שיש לשון דומה לכך בדברי בני הגר"א אולם יתכן והם מכוונים לעניין אחר קצת וכפי שאבאר בעז"ה. כי כך כותב הג"ר ר' אברהם בן הגר"א בהקדמתו ל"שנות אליהו" בלשון דומה: "מי ראה כזאת מי שמע כאלה, מימי רבנן סבוראי וראשי הישיבות והגאונים מוסדי ארץ והאיתנים, נמס כל לב ורפו כל ידים כי נתמעטו הלבבות ולקו המאורות ונתבלבלו השמועות ונעשה כל התורה כשתי תורות, מאת ה' הייתה זאת נפלאות היא בעינינו, אך בימינו נבקעו כל מעיינות החכמה וארובות השמיים נפתחו, לא מצאו כלי מחזיק ברכה עניו ושפל נבזה בעיניו נמאס כמוהו...". וכך כותבים גם בני הגאון בהקדמתם לביאור על האגדות ז"ל: "כי מעת רבנן סבוראי והגאונים נתיבותיהם לא מצאו הבאים אחריהם לחבר תורה שבכתב ושבעל פה בללאות התבונה והאמת בתוך נתיבות משפט, ויש שמצאו ונתיבותיהם עקשו להם, ובדור אחרון זרח בחושך אורנו ואפילתנו כצהרים ה' הדריכו בנתיבות לא ידעו וכל נתיבותיו שלום...". ולכאורה כוונתם ככוונתו אך יתכן לפרש בהם שמבחינת היכולת לחבר תורה שבכתב עם תורה שבע"פ היה הגאון גדול יותר משאר הראשונים אך לא בתחומים אחרים, והיה אפשר אולי לדחוק שגם כוונת רא"ש היא כזו, אך עיין לקמיה שלפי הגרמ"מ היכולת לכלול תושב"כ עם תושב"ע היא המדרגה הגבוהה ביותר שיש בידיעת התורה. ואם נאמר שלזה כיוונו גם בני הגאון אז בטלו דברי ואיזו הבדל בינם לבין רא"ש הנ"ל.

כולה הייתה סדורה וברורה לו³⁵, וזכה שיתגלה לו בנסתרות עוד יותר מהנגלות³⁶, ולא נשאר לו כל ספק בתורה³⁷, וניתנה לו במתנה³⁸, עד שאמרו עליו שזכה להשגת אור התורה³⁹, וזכה

- 35 מתוך מכתב הגר"ח בעת ייסוד הישיבה בוואלוז'ין, נדפס בכמה הוצאות של "נפש החיים" וז"ל: כי הגאון נ"ע משנתו סדורה לו להלכה ברורה בכל התורה כולה בלא שום ספיקא, גמיר במקרא, במשנה, בש"ס בבלי וירושלמי ומכילתא, ספרא וספרי ותוספתא, מדרשים וזוהרים וכל דברי תנאים ואמוראים הנמצאים, בכולם זכה להיות חלקו בהם והכריע בין הספיקות המתלכדים בדבריהם ולחדש בהם דברים, להיות שומע ומוסיף בהם תלי תילים של הלכות ואגדות ורזי דרזין...". מתוך הקדמת הגר"ח לביאור הגאון על הספד"צ: "אשר זה היה דרכו בקודש מעודו להשכיל ולהתבונן ולהתייגע יגיעות גדולות ונוראות אין להעריך וכל פה ילאה לספר, ובדביקות עצום נפלא מאד, ובקדושה יתירה ובטהרה נפלאה, עד אשר זכה לבוא עד קצה תבונתם להיות עולים כולם ברורים לאמיתתם במקורם ומקור המקורות כולם...". ושם: "וכל משנתו הייתה סדורה לו, ערוכה ושמורה, ובכל כוח עבדה ושמרה...". מתוך הקדמת הגר"ח לשנות אליהו: "ומשנתו הייתה סדורה לו בפיו ובלבבו כל תלמוד בבלי וירושלמי ומכילתא ספרא וספרי ותוספתא וכל המדרשים והזוהר ור"מ וז"ח והתיקונים וס' היצירה ופרקי ר"א וכללו של דבר כל דברי התנאים והאמוראים הנמצא איתנו בנגלה ובנסתר כולם נכוננו יחדיו על שפתיו ערוכה בכל ושמורה בלבבו...". ואף הגרמ"מ בהקדמתו לפירוש הגר"א על אבות נקט לשונות אלו על הגר"א. וראה גם בעליות אליהו: "ושמעה אוזני נר' יהושע העשיל לזין מחבר עליות אליהו המעיד מפי אביו ר' אליהו זאב הלוי מוילנא. מ.כ.]. מפי מפי מר אבא הצדיק הרב וכו' מהו' אליהו זאב זצ"ל בשם רבו הגאון מהר"ש נ"ע [הגאון ר' שאול קצנלבוגן צ"ל. מ.כ.]. כי הגאון לעת זקנותו היה כל לימודו חומש והיה הולך מן הקודם אל המאוחר לכולו בו כל התורה שבעל פה וכו' ועוד כתב שם עפ"י הרד"ל שגם הגאון ר' רפאל מהמבורג אמר לאחיו הצעיר שהגר"א היה בקי ויודע איך גנוזים כל ספרי התלמוד ושאר חיבורי תושב"ע כולם בתוך התנ"ך.
- 36 מתוך הקדמת הגר"ר אברהם בן הגר"א לשנות אליהו: "ויותר שהיה חכם בנגלה נפתחו אליו כל שערי בינה להבין ולהשכיל לכל בני ישראל דברי הזוהר והתיקונים וספרא דצניעותא ורעיא מהימנא וספר יצירה והיכלות וספרי תורה לא הניח דבר קטון ודבר גדול עד שלמד וללמד בדרך קצרה למען ידעו את ה' מגדולם ועד קטנם". וז"ל ר' אברהם דאנציגר בעל החיי אדם בהקדמתו לספר 'זכרו תורת משה': "והנה סדר הלימוד שלו היה כמצווה עלינו מפי משה רבינו ע"ה, היה לומד בתורה שבכתב עם פירושו הנאמר בע"פ, באופן שהיה יודע לדרוש כל אות ואות ונקודותיו, כנראה מחיבורו על התורה, וכל זה בחלק הנגלה, ויותר מזה היה חכם בחלק הנסתר, עד שאם כל הימים דיו וכו', לא יוכלו לבאר דבריו כי כל דבריו הם ברמזים, וצריך ביאור גדול לדבריו...".
- 37 מתוך הקדמת ר' ישראל משקלאב לפאת השולחן המספר מפי הגרמ"מ: "... אחר כך אמר כי ב"ה כל התורה כולה שניתנה בסיני ידעה לתכליתה וכל הנביאים וכתובים והמשניות ותורה שבע"פ היאך גנוזים בה ולא נשאר לו שום ספק באיזה הלכה וסוגיא בכל התורה לעת זקנותו... רק שני דברים חמורים בסתרי תורה שבזוהר היו מוקשים אצלו... וממתין בזה על משיח צדקינו...".
- ובעליות אליהו הערה צ"א כותב הרד"ל בשם ר' מנשה מאיליא: "ואמר שכך היה משיב בשווה בנגעים ואהלות כמו בשארי הדינים הידועים ונהוגים כי היו כולם ערוכים ושמורים בליבו כאחת".
- 38 מתוך הקדמת הגר"ח לשנות אליהו: "באילנא דחיי אחז אחוזת נחלה עד אשר ניתנה לו התורה במתנה ונחליאל ונעשה כמעין המתגבר...". ואף הגרמ"מ בהקדמתו לביאור הגר"א על אבות נקט לשון זו על הגאון.
- 39 מתוך הקדמת ר' ישראל משקלאב לפאת השולחן המספר מפי הגרמ"מ (שהיה עד ראיה למאורע שהרי הוא כתב את הפירוש מפי הגאון כמו שעשה בפירוש למשלי), שבעת סיום כתיבת פירוש שיר השירים "ציווה לסגור חדרו והחלונות סוגרו ביום והדליקו נרות הרבה, וכאשר סיים פירושו נשא עיניו למרום בדבקות עצומה בבכרה והודאה לשמו הגדול ית"ש, שזיכהו להשגת אור כל התורה בפנימותה וחוצותיה... ובזה סיים כי ידוע שיש תר"ך עמודי אור, לא נתגלה שמם ומקומתם, והשיג שמות של כל אחד ואחד

שהסכימה עמו דעת קונו⁴⁰, וכי הוא נהורא דמשיח בן יוסף⁴¹, ושהוא שלוחא דרחמנא ליישר את צורת לימוד התורה⁴². ולכן יש להתייחס לכל מעשיו, הגדולים והקטנים, כאל מעשים שנעשו מתוך מניעים ומטרות עמוקות הרבה יותר ממה שאנו יכולים בכלל להעלות על דעתנו⁴³.

ואיה מקומם בתורה שבכתב, וזה לא בעולם עדיין ולא גילה לשום אדם... והגאון דסערהייה הנז' בכה לפניו שיניח רושם סתום בכתב כדי שיישאר בעולם, ולא אבה...".

והגרמ"מ לאחר שכתב בהקדמתו לאבות שרבינו זכה שניתנה לו התורה במתנה ושמשתנו הייתה סדורה לו בכל התורה כותב: "והעולה על כולם כי ליכא מידי בשיטות הש"ס ומדרשים ורזי דרזין דלא הוי רמיז ליה באורייתא על כל קוץ ותלי תילין, כאשר שמעתי מפיו הקדוש והטהור שיש תר"ך עמודי אור ולכל אחד שם בפני עצמו, והוא ידע שם של כל אחד ואחד ואיה מקומם גנוזים בתורה שבכתב, ולא גילה זה לשום איש".

40 כך כתב בנו הג"ר אברהם בהקדמתו לביאור הגר"א על השו"ע או"ח וז"ל: "בכל יום ויום נתעצמה בידו ההשכלה האמיתית עד שהסכימה עימו דעת קונו ולא עשה מדעתו קטנה או גדולה. שתיים זו שמעתי מפיו הקדוש והטהור שלא הסכימה עימו דעת קונו ולא עשה..." (עיי"ש שזה על הנסיעה לא"י וכתיבת שו"ע - מ.כ.).

41 כך כתב בעל תולדות יצחק על פירוש הגר"א לספר יצירה הנ"ל וז"ל שם (תו"י, ח"ב, ירושלים, עמ' ק"מ) בשלמות: "וכן מבוא רלעיל בריש חלק ב' שהביא הרב בעל מגלה עמוקות ז"ל את דברי רבינו הקדוש האר"י ז"ל אשר אחד מג' דברים שנצרך משיח בן יוסף לבוא בכל דור ודור הוא לגלות רזי התורה למי שראוי לזה. ולבי אומר לי בבירור אשר לזה נשלח לנו עיר וקדיש משמיא נחית רה"ג הגר"א לגלות לנו את התורה בנגלה ובנסתר רק שבעונותינו הרבים אין הדור ראוי להם על כן נאבד רוב דבריו בנסתר אשר היה לו בהם עשר ידות יותר מנגלות כמובן מן הכלל הנפלא והנורא הידוע בספד"צ".

42 הג"ר אברהם שמחה מאמציסלאו כותב בהקדמתו להדרת קודש על מדרש הנעלם לרות בזה"ל: "ברוך הוא אלוהינו שבראנו לכבודו ונתן לנו תורת אמת מורשה קהילת יעקב, ולא זו מחבבנו ע"י רועה נאמן שלא תשתכח תורת אמת, והקים לנו בכל דור רועים לנהל צאן קדשים דור דור וחכמים... אמנם בעו"ה הדורות דרך כלל מתקלקלין והולכין... וכ"כ התגבר הקלקול עד שבעו"ה בא שטן ועירבב לתלמידים רבים גם את כל עיקר הדרך וסדר עסק התורה מימות הגאון המחודד הגדול בפלפול התורה מ"ו פאלק ז"ל שהיה במאה השלישית לאלף הזה והמציא עניין החילוקים המחודדים. והגם כי ודאי חובה עלינו לשופטו בצדק שכוונתו רצויה הייתה להלהיב אהבת התורה בליבות התלמידים תנוח נפשו של אותו צדיק בעדן גן אלוקים... אמנם רבים מתלמידים דלא קמו אדעתיה דרבים סברו ותפסו במוחלט שזה כל עיקר דרך עסק התורה והזה בחר ה'... וימים רבים לישראל יותר ממאתיים שנה היה כלל העולם שמם מדרכי התורה הישרים מלבד יחידי הדור גאונים החסידים והישרים... עד אשר פתאום הופיע ה' עלינו אור חדש הוא הגאון הנורא החסיד אור ישראל וקדושו אשר תורתו וקדושתו הכריזו עליו מסוף העולם ועד סופו רבינו הגדול מו"ה אליהו נ"ע מוילנא... ומי ישער זכותו הגדול שזיכה את דורו ודורות הבאים במה שהאיר לנו את הדרך הישרה בעניין עסק התורה, רוח קדשו עברה ותטהר את ענני אופל הלימוד המבולבל הנ"ל בדרך עקש ופתלתל שכבר השתרש מאוד והוא ז"ל ברוחו עקרו והפכו על פניו, בראות תלמידיו הגאונים והרבנים הגדולים וחכמי קהילתו (שהיה בה בימיו כמה מגדולי הדור) שהגם שהיהלו ללב חריף להפליא, עכ"ז שם עיניו וליבו בחידושי התורה אך לדרך הישרה על דרך רבותינו הראשונים ז"ל, ובלתי אל נקודת האמת עיניו, ומהם נתפרסם בכל מדינתנו וכמפורסם בכל מדינתנו שהוא ז"ל היה אור תורה לנתיבתנו, שממנו ואילך הונהג דרך עסק התורה אצל רובא רובא מחכמי הדור והתלמידים אך בדרך הישרה לאמיתיה של תורה וכל בני ישראל היה אור".

43 כך למשל בנוגע לכתיבת הביאור על השו"ע (שהוא החיבור הגדול והמסודר ביותר שיש לנו ממנו בנגלה כמש"כ ר' ישראל משקלוב בהקדמתו לביאור שעל או"ח) כותבים בניו בהקדמתם לביאור על יורה דעה:

ובכלל זה וודאי שכיוון בכל מעשיו להקמת השכינה מעפרה ולזרוז הגאולה⁴⁴.
 מי יודע את סודן של מתנות הכהונה? אך גם מי שלא יודע יכול וצריך להאמין שאם רבינו
 הגדול טרח ועשה מעשה, ובפרהסיא, אזי היו לו בכך כוונת עמוקות ונשגבות הרבה יותר ממה
 שאנו מסוגלים להעלות בדמיונינו ואשרי מי שזכו להיות תלמידיו ושותפיו לדבר מצווה.

1234567

ג. רבי יהודה לייב הכהן – ממקורבי הגר"א

את האישים שבאו במגע עם הגר"א ניתן לחלק לכמה קבוצות. הקבוצה הראשונה היא
 קבוצת בני משפחתו ובהם בניו⁴⁵, חתניו⁴⁶ ואחיו⁴⁷. ברור הוא שהקשר ביניהם היה מבוסס
 בעיקר על לימוד תורה משותף ולא רק על קשרי משפחה.⁴⁸

"...עוד יש תועליות נוספות גדולות ובצורות וכוונות עליונות לעילא משכלנו (בין בעצם כתיבת הביאור
 ובין בתורתו ובצורתו - מ.כ.) ומי יוכל להביט אליו צפיה שכלית פנימית מגעת עד עצמית כוונתו ז"ל רק
 בהבטה שטחית חיצונית..."

⁴⁴ בהספרו של בעל החיי אדם עליו מספר החיי"א שעת נישואי בנו ביקש הגאון מהנוכחים לרקוד לפני
 הכלה, וכאשר נתבקש אף הוא לעשות כן השיב: "כשיבוא המשיח" (הגאון החסיד מווילנא, לר"ב לנדוי,
 עמ' קפ"ח). ולענ"ד פשוט שה"ה במצוות אחרות.

⁴⁵ לגאון היו שלושה בנים – ר' שלמה זלמן, ר' יהודה לייב ור' אברהם. [עליהם עיין בספרו של רב"ל
 'הגאון החסיד מווילנא', פרק כ"א עמ' רס"ז-רס"ח, והערות 14-17 שם.] רש"ז היה הבכור אך נפטר בגיל
 צעיר יחסית. ר' יהודה לייב היה האמצעי ור' אברהם היה צעיר הבנים. כל הבנים קיבלו תורה מפי אביהם
 [בקרית נאמנה מוזכר ר' משה הלוי הורביץ מקראז שהיה "מורה לבני הגר"א המופלאים", לנדוי שם עמ'
 רע"ד והערה 69].

אם נשפוט לפי הכתובים נראה שר' אברהם היה גדול מאוד מיוחד בתורה שהותיר אחריו הרבה כתבים
 בתחומים שונים כגון ביאורים לדברי אביו באדרת אליהו עה"ת ובפירושי האגדות לש"ס, [שם ניכרת
 גדלותו העצומה בעמקי סתרי התורה והבנתו את עומק דברי אביו הקדוש], ביאור הקדמת התיקונים,
 ביאורים לתוספתא דטהרות, חידושים על הש"ס שנדפסו ועיין עוד בספרו המופלא של ר' ישעיהו וינוגרד
 'ביבליוגרפיה מוערת לכתבי הגר"א' [מכון כרם אליהו ירושלים תשס"א], בו מצויה סקירה על כתביו
 התורניים של ר"א בן הגר"א. בני הגר"א, ר' אברהם ור' יהודה לייב, הקדימו הקדמות לביאורי אביהם על
 השו"ע על משניות זרעים על סדר זרעים שבירושלמי על ביאור הגר"א לסדר עולם ועוד. והיה להם חלק
 בהדפסת הדברים כפי שמעיד גיסם בהקדמתו לשנו"א על זרעים.

⁴⁶ בנות הגר"א היו חנה אשת רבי משה מפינסק, טויבא אשת ר' אורי שרגא פייביש מדובראוונא(?), פאסא
 בתיה אשת ר' צבי הירש דונחין - לנדוי שם עמ' רס"ח והערה 18 שם. על ר' משה מפינסק עיין עוד
 בוינוגרד הנ"ל שהוא זה שהוציא לאור את 'שנות אליהו' על המשנה לסדר זרעים. ור' אורי שרגא פייביש
 את 'אדרת אליהו' על התורה.

⁴⁷ הגאון היה בכור בניו של ר' שלמה זלמן, והיו לו עוד ארבעה אחים: רבי אברהם בעל 'מעלות התורה'
 שהיה מגיד משירים בשקלוב, ר' ישכר בער בעל ספר 'צוף דבש' עה"ת [נדפס בישראל כרך ד'] התגורר
 בוויילנא והיה נמנה על חכמיה בימי הגר"א, זכה להיקבר ליד הגר"א. [חתנו של הגר"ב היה הגר"ר יעקב
 כהנא בעל 'גאון יעקב' על ערוכין ועורך ה'אליהו רבה' על משניות דטהרות.] ר' מאיר אב"ד יאנישאק
 ורבי משה מ"מ ומו"צ בפאדזעלווע. [לנדוי עמ' רס"ח והערות 19-24, וראה עוד רשימת חבורים עיקריים
 של בני משפחת הגר"א בוינוגרד.]

⁴⁸ הגר"ר אברהם מעיד בהקדמתו לשו"ע שהגאון מעולם לא שלח מכתבים לילדיו וכיו"ב אלא רק דאג
 לשלמותם הרוחנית. הגר"ר יעקב משה בז הגר"ר אברהם בז הגר"א מעיד שכאשר בא לבקר את סבו לאחר

הקבוצה השנייה היא קבוצת התלמידים, קבוצה זו נחלקת לשלושה חלקים - לעשרת האישים שהוגדרו ע"י בניו בהקדמתם לשו"ע או"ח⁴⁹ כתלמידיו, לאישים נוספים שהוגדרו

כשלוש שנים בהן לא התראו שאל אותו הגר"א רק על סדרי לימודו ולא על שום דבר אחר, גם הסיפור על המפגש של הגאון עם אחותו של הגר"א ידוע, ודון מינה.

49 הלא הם: הגאונים ר' חיים מוולאזין, ר' שלמה מוואלקמיר, ר' שלמה זלמן אחיו של הגר"ח, ר' סעדיה, ר' שלמה מטלאלישין, ר' צבי הירש מסעמיאטיץ, ר' שלמה ממאהילב, ר' בנימין ריבלין משקלאב, ר' שמחה בונים משקלאב ואחיו ר' מנחם מענדל משקלאב. את שלושת הראשונים הם מתארים בתואר הנשגב "גאון" ואת שבעת האחרים הם מתארים בתארים שונים, הנבדלים זה מזה, ואין המקום כאן לנסות ולרדת לעומק כוונתם בתאריהם. (יש לציין שבני הגר"א סופרים עשרה תלמידים דווקא, בדומה לעשרת גורי האר"י, ומחלקים אותם לשתי קבוצות של שלוש ושבע, ושלושת הראשונים מוגדרים כגאונים, וודאי אין כל זה במקרה, וכבר עמד על כך הרב ש"ז הבלין במאמרו 'ביאורי הגר"א לשו"ע' ישורון, כרך ה', ניסן תשנ"ט.)

יש להעיר, וזאת למדתי מספרו של ר' שיעהו וינוגרד הנ"ל, שכתלמידים ממש מגדירים בני הגר"א רק את שבעת הראשונים אבל את ר' בנימין ואת ר' בונם ור' מנדל, כולם משקלוב, הם לא מגדירים כתלמידים אלא כמי שזכו לקבל תורה מפי הגאון כנראה משום שהם הגיעו אליו בשנים האחרונות שלו, ר' בונם ור' מנדל הגיעו אליו שנתיים לפני פטירתו, ר' בנימין אינני יודע אימתי. את ר' ישראל משקלוב הם בכלל לא מזכירים כתלמיד וזאת על אף המעמד הבכיר אליו זכה בקרב חבורת מקורבי הגר"א ותעיד על כך העובדה שהוא זה שהוציא לאור את ביאור הגר"א על אורח חיים וכי היה ממנהיגי החבורה שעלתה לא"י כנודע.

ישנן דעות הטוענות שלגאון כלל לא היו תלמידים במובן המקובל של המילה אלא רק אישים שבאו עמו במו"מ תורני, בהזדמנויות שונות, ובציבור נתפסו והוגדרו כתלמידיו. כדי לדון בדעה זו ברצינות יש לייחד לעניין מאמר שלם, כאן יש לציין בקצרה כי לקבוע בברור שהגאון רצה להעמיד תלמידים וכי הצליח בכך, אמנם לא רבים היו תלמידיו המובהקים, אך היו תלמידים גם היו כך עולה מדבריו של הגר"א אברהם בן הגר"א הכותב ב'סערת אליהו': "... כי עד ארבעים שנה למד לעצמו ואחר ארבעים שנה היה כל מגמתו ללמד לאחרים. אפס השיג מעט מזער תלמידים שיתמידו בלימודם יומם ולילה שלא יסבבו אליו ביטול תורה [וזולת תלמידיו הקדושים אשר יצקו מים על ידי אליהו אבי מרן הכ"מ אשר התאספו אליו אח"כ] ושיגו את לימודיו הנוראים והנפלאים אשר לאור כל מוחא סביל דא. ואנחנו חטאנו ולא קלענו אל המטרה הקדושה אשר הציב לטעת בקרבנו ענבין שגיאת באורייתא בנגלה ובנסתר" (סערת אליהו, עמ' ז', ב'ספרי הגר"א' הוצאת לוויין אפשטיין ירושלים תש"ל). משורות אלו עולים גם מספר פרטים נוספים בנוגע לתלמידי הגאון: מתברר כאן שהיו שתי תקופות של העמדת התלמידים ע"י הגאון. בתקופה הראשונה, שהחלה מיד לאחר הגיעו לגיל ארבעים בשנת תק"כ, הוא מחליט ללמד אחרים, וזו כל מגמתו כלומר, זה לא עניין צדדי אצלו אלא זו שאיפתו המרכזית והבלעדית! אלא שלצערו הוא מוצא לעצמו מעט מאוד תלמידים שמצליחים לגרום לו להרגיש שהוא לא מבטל תורה בעת לומדו עימם. ומשמע מדברי ר' אברהם שהיו אז כמה תלמידים שעמדו בדרישותיו של הגאון אלא שהם היו מעטים מאוד "מעט מזער". בתקופה השנייה הוא משיג תלמידים רבים יותר שמתמידים בלימודיהם יומם ולילה ואשר עימם הוא יכול לישא וליתן בתורה מבלי שיחוש לביטול תורה ואף להצליח לטעת בקרבם את לימודיו המיוחדים. לבני התקופה השנייה קורא ר' אברהם "תלמידיו הקדושים אשר יצקו מים על ידי אליהו" ומשמע מדבריו שהייתה זו חבורה מצוצמת של בני עלייה מופלגים, והוא מכתיר אותם בתואר הנשגב "קדושים", שזכו לא רק ללמוד מהגר"א אלא אף לשמשו, וזו הדרגה הגבוהה ביותר של קשר בין רב לתלמיד [על ערכו המיוחד של שימוש החכמים עיין בהקדמת ה"מעשה רב" של הגאון ר' ישכר בער מווילנא], אך על בני התקופה הראשונה הוא לא מתבטא באותו אופן. לא קורא להם קדושים ולא מזכיר שזכו לשמש את

הגאון, ולכאורה משמע מכאן שלבני התקופה השנייה היה יתרון איכותי על בני התקופה הראשונה ולא רק יתרון כמותי. ומהו אותו יתרון איכותי? אולי דרגה גבוהה יותר של דבקות בדרכו ובתורתו, או מסירות יתירה על הפצת דרכו הרוחנית והמעשית בפועל, ואולי עמדו בעוד תנאים ודרישות שלעת עתה נעלמו מאיתנו. אמנם יש לדחות ולומר שאולי לא היה הבדל בגודל האישי בין בני התקופה הראשונה לבני התקופה השנייה, כולם היו גדולים מאוד אלא שבגלל שבני התקופה הראשונה היו מועטים לא הצליח העניין עימם והגאון לא פיתח עימם קשר מיוחד.

עוד יש להעיר שגם בתקופה השנייה היו רבים שרצו להתקרב אל הגר"א ולהפוך לתלמידיו, ולא זכו. כך עולה מדבריו של ר"א בהגר"א המעיד שרק מעט מזער נשאו חן בעיני הגאון להחשב לתלמידיו, וגם מדברי בני הגאון בהקדמתם לביאורו על שו"ע או"ח הכותבים: "... הרבה מאנשי עירו ומדינתו עשו כמו הרב ר' בנימין הנ"ל ולא עלתה בידם לקרב אל הקודש רק להני תרי אחי עלתה וחפץ ה' הצליח בידם... מו' שמחה בונים נר"ו אחיו ה"ה... מו' מנחם מענדל נר"ו". כך נראה גם מהעובדה שבהרבה מקורות וספרים אחרים נזכרים אישים נוספים בתור תלמידים של הגאון ואילו בני הגאון לא הגדירו אותם כאלה. ריבוי האישים האלה מצביע לדעתי על העובדה שהרבה אנשים גדולים וחשובים "הסתובבו" בסביבת הגאון ומהם אף שזכו לקירבה גדולה אליו כפי שציטטתי לעיל ואף על פי כן לא הגדירם בני הגאון כתלמידיו.

ועובדה זו מעוררת מיד את השאלה הבאה: מה היו קני המידה המדויקים לפיהם פעלו בני הגאון כאשר הגדירו את מי שיחשבו לתלמידים אל אביהם הגדול? מדברי ר"א בהגר"א נראה שקנה המידה להחשב לתלמידיו היתה גדלות בתורה שתפקידה לגרום לשני דברים: א. שהגאון יחוש שהוא לא מבטל תורה בעת הלימוד עימם; ב. יכולת לקבל את תורתו הנפלאה והעמוקה בנגלה ובנסתר.

מדברי ר' נחמן בן ר' צבי הירש מהורדנא, מו"ל הספר עליות אליהו נדף ל' ע"א הערה ע"ג הכותב: "... תלמידיו אחרי אשר באו לחסות תחת צל כנפיו לשמוע תורה מפיו כבר למדו וידעו דרך הלימוד אך להוסיף ידיעה על ידיעתם באו לפניו, והוא לא כן עשה, כילד ונער בית רבו התחיל ללמדם, עזבו סדר הלימוד הראשון זרו הלאה ולמדו סדר נכון מפי רבם", עולה קנה מידה נוסף לרוצים להחשב על תלמידיו הגאון - הנכונות הנפשית להתחיל הכל מהתחלה ממש. [לפי האמור כאן נראה כי הנאמר בעליות אליהו [הערות ס"ז וע"ז] על תלמידו השישי של הגאון, ר' צבי הירש מסימאטיץ, שבנגלה היה לימודו על דרך החריפות, היה בתחילת בואו לפני הגאון. ואחר כך קיבל על עצמו את דרכו של הגאון בלימוד. ואף על פי שבני הגאון מעידים על כך שהוא לא כפה את דעתו ואת הדרכותיו על אחרים, ואם כן יכולנו לומר שהגאון לא כפה על תלמידו לשנות את דרך לימודו, נראה לי יותר מה שאמרתי, משום שבתחום נוסף מצינו שרצ"ה הלך בדרכו של הגאון - בנעיצת התושב"ע בתושב"כ ונזכ"ל בהערה, וזאת עשה בחברו את הספר "מרגליות התורה" שהוא אספת דברי האר"י ושאר המקובלים וסמיכתם בכתובים, כפי שמעיד רי"ה לוי' במעלות הסולם הערה י"א, וא"כ חזינן שקיבל את דרכו של הגאון בעניין חיבור ואיחוד חלקי התורה ומסתבר אפוא שגם בתחום אופן הלימוד קיבל את דרכו.

עוד יש להעיר כי ידוע לנו שהיו עוד הרבה אישים שלמדו וקיבלו תורה מפי הגר"א, והיו נחשבים בעיני בני דורם לתלמידיו אך בניו לא הגדירם ככאלה בהקדמתם הידועה לביאורו על או"ח, כגון ר' ישראל משקלוב, שההדיר את ביאור הגר"א לאו"ח והיה מראשי העולים לא"י ואבי היישוב בצפת כידוע (עליות אליהו דף ל'). גם ר' יעקב כהנא בעל גאון יעקב עמ"ס ערובין, חתנו של ר' יששכר בער אחי הגר"א, (הנזכר לשבח בתומע"ר בכמה מקומות) ועיין בהקדמה לגאון יעקב שבני הגר"א רצו למנות את ר' יעקב כהנא כאחד מן התלמידים אלא שהוא סרב לכך מחמת ענוותנותו, בעל עליות אליהו (בדף ל) מוסיף למניין התלמידים את ר' מאיר משקוד (שקיבל מהגאון את הפירוש אליהו רבה לטהרות, ועיין על כך בעלית קיר אות ו, (לפי המסופר מי שהפך את הספר, שנכתב בקיצור גדול בעת הלימוד עם הגאון ושמחברו שכח את תוכן הדברים, לספר בר הבנה, הוא ר' יעקב כהנא הנ"ל שהעלים זאת מחמת ענוותנותו), בעל קריה נאמנה מוסיף על מניין התלמידים את הרב ר' חיים כ"ץ, וכן ראה בספר גביעי

כתלמידים ע"י כותבים נוספים של תולדות הגר"א⁵⁰, ולקבוצת לומדי בית מדרשו שנוסד כח"י שנים לפני פטירתו.⁵¹

הקבוצה השלישית היא קבוצת מקורבי הגר"א ובאי בית מדרשו כגון ר' דוד פייגעש, ר' שאול קצנלבוויגן, ר' אברהם דאנציג בעל החיי אדם, ר' ליבלי ר' בעריש הגביר הצדיק הידוע, ר' נח מינדעס בעל 'פרפראות לחכמה', ועוד, שהיו ביניהם גדולי עולם ממש כנודע. הקבוצה הרביעית היא הקבוצה של גדולי ווילנא בדורו כגון ר' שמואל ב"ר אביגדור האב"ד האחרון של העיר, ר' דב בער טריוויש בעל רביד הזהב שהיה הדיין שני בחשיבותו בעיר באותו דור, ר' שאול שישקעס בעל "שביל הישר", ועוד.

גביע הכסף לר' בנימין משקלאב סיפור על ר' יידל תלמיד הגר"א, ובעליות אליהו עמ' כא: הערה י"ג על ר' חיים טשרהיינער שהוגדר כתלמיד חבר(!) לגר"א, (ועיין על ר' חיים זה בקריה נאמנה עמ' 175) וכן על ר' דוד שמואל פייגעש שמוזכר (בעליות אליהו הערה קי"ב) כאחד מגדולי ווילנא בדור הגר"א, ומסופר עליו (בעליות אליהו כו: הערה מ"ח) שהגר"א למד עימו במוצאי יוה"כ פ את כל מסכת סוכה (בחוברת) ואעפ"כ לא נימנו ע"י בניו כתלמידיו. בסוף ספר חזון ציון מעיד הרה"ג ר' ישעיה חשין זצ"ל כי הוא נכד לשני תלמידים של הגר"א - ר' סעדיה ור' יצחק מחאסלוויץ (וכי ר' יצחק הנ"ל היה גדול מאוד בעיני הגר"ח מוואלוויץ), וכן יש את ר' פנחס מפלאצק (עיין עליו ב'ישורון' כרך ד).

נאמנים עלינו דברי בני הגר"א שהיו בעצמם גדולי תלמידי אביהם, והבינו טוב יותר מכולנו מי ראוי להיות מוגדר כתלמיד לאביהם ומי לא, אך מסתבר שגם לדעתם מותר לנו לראות בעוד אישים דגולים שסבבו את הגר"א כתלמידיו, והמסגרת הנוקשה של עשרה תלמידים שנמסרה לנו על ידם צריכה להתפס על ידינו כמסגרתם של עשרת התלמידים הגדולים ביותר [ייתכן אף וזו כוונתם במה שכתבו בהקדמת הביאור: "...תלמידיו הראשונים רצו בכל כוחם... ראשונים = ראשונים במעלה] לשם חיזוק הטיעון הנ"ל נשאל שאלה פשוטה, האם לדעת בניו הגדולים של הגר"א איננו רשאים להתייחס אל אחיו (הגר"ב) שהיו מגדולי ווילנא והיו דבוקים בו מאוד - כאל תלמידיו? ועוד ידוע הוא כי לגאון הייתה חבורה שלמה של לומדים שלמדו תורה בבית המדרש שנוסד עפ"י שיטתו ודרכו בשנת תק"מ, כ"ח שנים לפני פטירתו, והם אף זכו ללמוד תורה מפיו לעיתים מזומנות, (על כך עיין בסוף הקדמת בניו לשו"ע, בעליות אליהו עמ' לו). לומדים אלה, עם כל חשיבותם וגדולתם לא הוגדרו ע"י בניו כ"תלמידים", על אף שניתן להניח שהם הלכו בדרך הגר"א בכל אשר יכלו, וגם הגר"א ראה בהם אנשים שיש לו קשר נפשי עימם, ואף אמר להם בפירוש ש"האנשים אשר למדו עמי בעוה"ז הם ילמדו עמי בעוה"ב" (לשון המו"ל לספר יד אליהו עמ"ס ברכות ווארשא תרמ"ב ונדפס מחדש בהוצאת מוסד הר"ק בשנת תשס"ז). אם כן האם אין הם תלמידיו? והלא שהו עמו שנים רבות וקיבלו ממנו תורה פעמים רבות! לכן נראה לי מה שכתבתי ועוד צ"ב. 50 כוונתי לאישים הבאים: ר' ישראל מקלוב ור' מאיר משקאד שהוזכרו ע"י ר' העשיל לוי ב'עליות אליהו' עמ' ל', וש"י פין ב'קריה נאמנה' הוסיף למנין התלמידים את הגר"ח כ"ץ. שני הספרים האלה, עם כל ההבדל הגדול שבין כותביהם ומידת נאמנותם לתורה ולמסורה, הם הקרובים ביותר מבחינת הזמן לתקופת הגר"א (חוץ מכתבי גדולי ישראל שבדור הגר"א ותלמידיו), ולכן יש לדעתי לתת מידה לא מבוטלת של אמון באישים שהם מוסיפים לחבורת תלמידי הגר"א. ובהערה הקודמת הזכרתי גם את ר' יעקב כהנא ר' פנחס מפלאצק ור' יצחק מחאסלוויץ, וישנם עוד רבים ואכמ"ל והרוצה יעיין בגאון החסיד לר"ב לנדוי פרק כ"א, גם על מנינו יש להוסיף אלא שכאמור אכמ"ל בזה.

51 על ייסוד בימ"ד זה עיין בהקדמת בניו לשו"ע או"ח, ובעליות אליהו עמ' לו. בימ"ד זה המשיך להתקיים בוויילנא עד השואה. על בימ"ד זה ועל אופיו עיין ישורון כרך ו', וכרך כב. מי שעמד בראש הקלויז בזמן השואה ונהרג עקד"ה הוא ר' א. בלוך שהו"ל את הספר 'דברי אליהו'.

הקבוצה החמישית היא בני ווילנא עצמה שזכו להקביל פניו ברגלים וכדומה.⁵² ובקבוצה השישית כל מיני יהודים כשרים וצדיקים שבאו להקביל פני המלך.⁵³

ר"ל הכהן מוזכר ב'קריה נאמנה' וב'עליות אליהו' כאחד מגדולי ווילנא בדורו של הגאון אך לא מוגדר שם כאחד מתלמידיו, ודבר זה מצביע אותו בקבוצה הרביעית מהקבוצות הנ"ל, בקבוצתם של שאר גדולי ווילנא שחיו באותו דור ושמך הסתם היה להם קשר ומפגשים תורניים עם הגאון בכל מיני הזדמנויות אך לא היו תלמידיו הקבועים והישירים.

אולם נראה שר"ל הכהן היה קרוב יותר לגר"א וכי היה שייך לפחות לקבוצה השלישית מהקבוצות הנ"ל, קבוצת המקורבים ובאי בית המדרש של הגאון. כך משמע מנוסח הדברים של 'התוספת מעשה רב' ולפיו "כהן שלו היה הרב ר' אריה לייב מרומשישאק" שמשמעו הפשוט הוא שהכהן הקבוע⁵⁴ של הגר"א היה ר' יהודה לייב הכהן. מה שמעלה את דרגת הקשר ביניהם לקשר רצוף ואולי אפילו יום יומי⁵⁵. ולכך יש להוסיף את הכתוב בהקדמה לספר שבט יהודה (המיוחס ע"י המו"ל לר"ל הכהן) על ר"ל הכהן שהיה "ממקורביו ומבאי בית מדרשו של הגאון מווילנא"⁵⁶ הרי שגם הוא הבין שר"ל הכהן היה ממקורבי הגאון.

המשך יבוא א"ה

52 כפי שמעיד בעל החיי אדם בהספדו, וכן ר' מרדכי אפשטיין בעל ספר הליקוטים.
53 כעדות בניו בהקדמתם לשו"ע על הזקנים שבדור שהשתוקקו לקבל את פניו פעם ביום או בשבוע, ראה בעליות אליהו עמ' כ"ח. ובעליות אליהו ישנם כמה סיפורים המתארים מעמדים של קבלת קהל ע"י הגאון לשם שיחה בדברי תורה כגון בעמ' ל"א הערה ע"ז - עדותו של הרב מוהר"ל מרגליות (שסיפרה לבעל הכתב והקבלה שמסרה לר"ה לוי).

54 עיין לעיל שהארכת בניסיון לברר מהי כוונת המילים, ושנראה לענ"ד שמי שכתב מילים אלה התכוון לומר שר"ל הכהן היה הכהן של הגר"א בעוד מקרים ומצבים ולא רק באותו אירוע נקודתי של נתינת המתנות.

55 שמועה שמעתי מפי ר' פנחס כהן בנו של הרב יהושע הכהן הנזכר לקמן כמי שקיבל מסבו (הרב אברהם יעקב הכהן ז"ל) שהם מצאצאיו של ר"ל הכהן מרומשישאק ולפיה סיפר לו אביו, ר' יהושע הנ"ל, שר"ל הכהן מרומשישאק היה תלמיד חבר של הגר"א (מעין הנזכר ב'עליות אליהו' על ר' חיים מטשהרעאי), וכי היה נוהג לברך את הגאון בברכת כהנים כל יום. אינני יכול לערוב לאמיתת השמועה משום שר' פנחס הנ"ל לא ידע למסור לי ממי קיבל זאת אביו אולם אם היא נכונה אזי יש בכך חיזוק גדול מאוד לדעתי להבנה שמאחורי המילים "כהן שלו היה..." הנ"ל בשם התומע"ר, מסתתר הרבה יותר מאשר סתם תיאור זהותו של מי שקיבל את מתנות הכהונה מהגאון.

56 בעניין אמינותו או אי אמינותו של הספר הארכת לקמן בפרק ב' ועיי"ש. אם כנים דברי שם אזי אדרבה יש לראות בשורות הכתובות כאן חיזוק קטן לאמינותו של המו"ל שכן מניין לו לדעת שזה היה מעמדו של ר"ל הכהן אם לא ששמע כז בפירוש מפי מי שמכר לו את הכת"י.